

Kiss Benedek

Élettöredékek

Vizsgák és szemináriumok (1962–63)

Nem tudom, dicsőség-e, mindenestre érdememül rovom fel, hogy az egész ötéves egyetemista létem alatt egyszer sem buktam meg, vagyis nem volt egyetlen UV-m sem (utóvizsgám). Még a „nemszeretem” tárgyakból is (világnézeti, „tudszoc” és a népműveléshez köthető természettudományi) mindig kiharcoltam a továbbjutást. S ha nem is voltam (talán lehettem volna!) kitűnő, a négyes átlagot végig tartani tudtam, s így kaphattam ösztöndíjat is. Az első évben még jeles voltam, de utána már nagy lógások következtek. Az előadásokra ritkábban jártam, viszont a szemináriumokon lelkesen vettem részt, s bár nem voltam notórius hozzászóló, kitűnőnek minősített dolgozatokat írtam. (Különben írni mindig sokkal jobban tudtam, mint beszélni.)

Az egyetemi okításom elejére már nemigen emlékszem, de egy nagy bummi!, azaz szégyenteljes kudarc élesen előttem van. A második év végi, nagy számadást jelentő irodalomszigorlatomról van szó. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy sokat készültem rá, de a végeredmény igazán gyalázatos lett, mondhatni életem legnagyobb szégyenfoltját jelenti. Az anyag is nagy volt, s én helyyel-közzel, válogatva tanulgattam. Egy idősebb tanárnőnél (nem szeretném megnevezni) kellett számot adnom tudásomról. Jártam a szemináriumára is, előtte, s köztudott volt, hogy nagy reformkorkutató – kedvence pedig Vörösmarty. Nekem viszont Vörösmarty nem nyerte meg soha igazán a tetszésemet, s nem is foglalkoztam sokat vele. Ahogy kihúztam a professzornőnél a tételeket, atyaisten! Mindjárt halálra sápadtam: főtételként Vörösmarty kispikája szerepelt. A többi tételt tudtam jól, s a kidolgozásnál nem is sokat foglalkoztam vele, viszont mit kezdjek Vörösmarty kispikájával? Hogy vágjam ki magam, ha már a művekből egyet sem olvastam, viszont mivel cselekményük van, mellébeszélni nemigen lehet. De nem volt más ötletem: fölállítottam egy teóriát, hogy miként a politikában Széchenyinek nagyobb igazsága van, mint Kossuthnak, gondolatátvitellel, vagyis párhuzamot vonva, miért nagyobb költő Petőfi, mint Vörösmarty. S ahogy ezeket eldadogtam, a poklok fenekére éreztem süllyedni magamat – de hát még hogyan érintette ez a tudós tanárnőt! Először csendben megkérdezte: Olvasta maga Vörösmarty kisposzait? Mit volt mit mondanom?! Nemcsak nekem volt egészen égő vörös az egész képem, de az övé még tán jobban vöröslött a fölháborodástól. Hirtelen tört ki belőle a harag, elkezdett kiabálni, hogy ilyen pimaszsággal még nem találkozott stb. Végül írt valamit az indexembe, s azt mondta: Ha nem emlé-

keznek a szemináriumomon Petőfi szerelmi lírájáról írt dolgozatára, úgy vágnám ki, lába sem érné a földet! Tűnjön azonnal a szemem elől! – Céklaszín fejjel kitántorogtam. Az ajtó előtt meg fogadott a vizsgára még várakozók csoportja, s nekem estek, ahogy szokás: Hogy volt? Mint volt? – Már egy ideje beszélgettem velük, mikor nyílt az ajtó, s a kilépő diák azt kérdezte: Kiss Benedek itt van-e még? Alig álltam a nagy és szégyenteljes próbatétel után a lábamon, mikor újból vissza kellett mennem a professzornőhöz. Már egy kicsit nyugodtabban mondta: – Szemtelensége annyira fölháborított, hogy a többi tételét nem is kérdeztem. Üljön csak le még egy kicsit, hadd hallom, azokat tudja-e? – Hála Istennek, azokat tudtam, s olyan kiegészítő feleletet adtam, aminőt talán korábban is várt. S mikor újból kint voltam a folyosón, néztem csak meg az indexemet, mert úgy mondta előbb, hogy nem vágott ki – soha ennyire meg nem érdemeltem volna. De kicsit örülhettem is: nemcsak, hogy nem elégségest – középezt (!) láttam benne. Igaz, azt akkora betűkkel, hogy alig férték a leckeönyvbe. Vagyis a Petőfi szerelmi lírájáról írott dolgozatom, amire én már nem is igen emlékeztem, olyan nyomot hagyott benne annak idején, hogy idáig ért a hatása.

De sokkal többet jelentett, és többet is jártam később Koczkás Sándor tanár úr szemináriumaira. Ragyogó tanár volt, olyan, mint amilyenel addig sem, s utána sem találkoztam. Az Alkotókörből előtte már ismertük egymást, s nagyon szívesen fogadott tanítványai közé. Először a századforduló lírája, a *Nyugat* és Ady Endre indulása volt a téma. Adyval különösen sokat foglalkoztunk, s ha jól emlékszem, a *Vízió a lápon* című versről dolgozatot is írtam. A tanár úr ennek a versnek különösen nagy jelentőséget tulajdonított a későbbi, az igazi Ady vers- és szemléletvilágának kialakulásában. (Hiszen előtte már megjelent két jelentéktelen, a korai érdektelenség süllyesztőjében eltűnt verseskötete.) Itt jelentkezett először a látásnak és kifejezőmódnak („szimbolizmus”) az az újdonsága és jellegzetessége, amiből aztán az igazi Ady lett. – Aztán még a *Nyugat* köréről beszélgettünk, annak mély vízbe követ dobó jelentőségéről a korabeli magyar sematizmus világába, de ennek centrumában is, amihez és akihez mindent viszonyítottak, Ady új lírája állt. S ezt aztán, kötetről kötetre szinte, haláláig végigvettük. Már korábban is, de ettől kezdve különösen el voltam ragadtatva. Érdekességként jegyzem meg, Koczkás tanár úr ugyanúgy végigjegyzetelte a foglalkozásokat, mint a dolgozatírók és a szép számú hozzászólók. Meg voltunk győződve (én legalábbis), hogy tőle várható a magyar irodalomban már nagyon időszerű, nagy Ady-monográfia. Igazi csalódást jelentett, hogy évek múltán Király István professzor (nem úr, hanem elvtárs), aki az egész tanszék vezető professzora volt, s mint ilyen, természetesen nemcsak „vonalas”, hanem nagyhatalmú „komcsi” korifeus, tette le és jelentette meg a régen várt művet. Koczkás Sándor tanár úr pedig élete végéig megmaradt kis, de sokat produkáló adjunktusnak, akiért rajongtak a hallgatók.

Azt hiszem, egy évvel később hirdetett Koczkás tanár úr egy két világháború közti irodalmat tárgyaló szemináriumot. Ennek középpontjában pedig, természetesen, József Attila állt. A húszas évek elején szinte egyszerre jelent meg első kötete Szabó Lőrincsel, s így adva volt, hogy az ő indulása is központi szerephez jutott. (Babitsot, Kosztolányit, érdekes módon, csak érintőlegesen tárgyaltuk.) Viszont elég sok szó esett Szabó Dezsőről, középpontban az *Elsodort faluval*, és

Erdélyi József népiességéről is. Az *Elsodort falut*, hogy, hogy nem, már Akasztón olvastam, s szörnyű véleményem volt stílusáról, Ady-majmolásáról, egész túlhajtott expresszionizmusáról, s a lényeg emiatt tán el sem jutott a tudatomig, de különben is, túl fiatal voltam még hozzá. Erdélyi Józsefet meg líráját meghatározó népiessége miatt tárgyaltuk, és hatásáról a József Attila-i „szegényember-versekre”, az egész népi mozgalomra – de őt sem szerettem meg.

Aztán, mint rendesen, most is dolgozatot írtam, szinte magától értetődően József Attilából, mégpedig a *Külvárosi éj* című kötetből, ami 1932-ben jelent meg. Ez már igazán nagy kötet volt, el voltam tőle ragadtatva, s még soha nem dolgoztam annyit egy témán, mint ezen. Több hétig jártam a Széchényi Könyvtár olvasótermét, s igyekeztem annyi korabeli forrást, recenziót elérni róla, amennyi csak tőlem tellett. Hát bizony, érték komoly meglepetések! Illyés Gyula például a *Nyugatban* így ír: „Vannak versek, melyek rongyosan, lomposan jelennek meg, dadogni is alig tudják azt az emelkedett nyelvet, mely állítólag a költészetet jellemzi, de dadogásukkal is megejtene...” A vége felé kibújik a szög a zsákból: „3-4 hibátlan szakasz után ráeszmél, hogy ő tulajdonképpen forradalmár is, sőt ... tudományosan képzett marxista is.” Aztán Németh László a *Tanuban* külön-külön fejezetben foglalkozik Babitscsal, Gellért Oszkárral, Szabó Lőrincsel, Erdélyi Józseffel, Illyés Gyulával, aztán a „tehetséges utánpótlásként 7-8 kisebb jelentőségű poétával”, végül József Attiláról a „futottak még” költők között ír, éppen hogy csak megemlíti a nevét. (Ez annyira felbőszített, hogy mikor – jó pár év múltán – Püski Sándor bácsi följajánlotta, hogy összehoz Németh Lászlóval, elmismásoltam a bemutatkozást. Sajnos!) De a másik oldalon Bálint György igazán méltató cikke mellett (ami várható is volt) találkoztam egy Gosztonyi Lajos jegyezte gyönyörű, máig érvényes írással az akkori *Magyar Hírlap* oldalán, pedig a szerző nevét sem előtte, sem utána nem hallottam. Vagyis az akkori, igazán bonyolult, válságokkal szabdaltnak is lehetett, ha akart az ember, kulturális fogódzót, mélyen tükrözőt, akár villonit is látni. – A felolvasás után Koczka tanár úr alig győzte csitítani a hallgatóságot, mert dolgozatom igazán szenvedélyesen sikeredett, és szenvedélyeket is indukált.

Aztán, egy évvel később, jártam Török Endre „Orosz regény” címkéjű előadásaira, ahol a 19–20. századi nagy klasszikus alkotók voltak terítéken. Dosztojevszkijt és Tolsztojt már olvastam, de Gogolt, Turgenyevet, Goncsarovot is – többek között – úgy elhelyezte korunkban, hogy igazán élményszerű volt. Igaz, előadásai felolvasások voltak, s olyan tömény fogalmazások, hogy figyelmet nagyon próbára tette, jegyzetelni meg végig alig-alig lehetett. – De szinte ezzel egybeesően egy szemináriumára is jártam, aminek témája (és címe) a 20. századi nyugati dráma. Ez nálunk abban az időben nagy újdonságként szerepelt, s elvértve mutatott be közülük valamit is valamelyik magyar színház. A szeminárium anyagában ilyen kínálatok voltak, mint Arthur Miller, Dürrenmatt, vagy akiről én írtam, Sartre műve: *Az Ördög és a Jóisten*. (Persze, akkor még nem tudtam, hogy Sartre maga a marxista sátán.) Indításként párhuzamot vontam *Az ember tragédiája* alapképletével, s a tanár úr nagyon bólogatott, mint a végén is. Egyébként nemcsak választékosan fogalmazott, de olyanokat is mondott (politikaiakat), hogy csak ámultunk-bámultunk: hogyan teheti ezt az akkori időkből. De hát – tehette. És persze jelesre vizsgáztam nála.

Szerkesztőségjárás, első megjelenések

Jó kis bokréta-csokrot alkottak azok diáktársaink között, akik ekkor már, harmad-negyedéves korban – 1964–1965 – rendszeresen járták a szerkesztőségeket írásaikkal, elsősorban versekkel. Oláh János már korábban megjelent azzal a versével (*Elérhetetlen föld*), ami nem sokkal később antológiánk címadó verse lett. De közölt már Rózsa Endre, Győri László, Sumonyi Papp Zoltán is, Konczek József pedig (aki az én ötletemként antológiánkban Konk néven szerepelt) szinte otthon volt a *Napjainkban*. Az *Új Írásban* meg akkor fedezték föl Serfőző Simont, Váci Mihály mint munkásfiatalt fogadta, s rajta volt a lap szerkesztő- és alkotógárdájáról készített korabeli fotón, amit nagyon irigyeltünk. És bár igazi rangot a *Kortársban*, *Új Írásban* való megjelenés jelentett, sorra jártuk kortársainkkal (nálam pár évvel idősebbekkel is) az akkori verset is közlő helyeket. Főként a *Nők Lapját*, ami rendszeresen és gyakran közölt verset is, gyerekverset is, s aminek szerkesztője egy ritkán publikáló költő, Szomráky Sándor volt. De néha a napilapok is (akkor még!) közöltek verseket, a Rádió meg fő zarándokhely volt, mert szintén közölt néha induló fiatalokat. Ezekből úgy tűnik, jó helyzetben volt az akkori fiatal nemzedék (ami szinte tömegesen jelentkezett), de ennek éppen az ellenkezője igaz. Jelképértékű az *Új Írás* nevezetes rovata, a *Fiatalok*, mely szinte olyan volt, mintha gyászkeretben jelent volna meg egy-egy fiatal anyaga.

A magam példájával próbálok illusztrálni mindezt. Vagyis – külön alcím lehetne – milyen is volt első megjelenésem a *Kortársban*? Ez abban az időben történt, amikor semmi sem volt sima, semmi sem volt gödör nélkül való, csak dr. Török Endre simára sikált tökéletessége az ELTE bölcsészkarán, s a *Kortárs* szerkesztőségében. Vagyis az Úr 1965 körüli éveiben. – Török tanár úr ugyanúgy otthon volt az orosz szlavofiliában, mint a nyugatiak expresszionista és egzisztencialista töltetű és háttérű világában. Nagy népszerűségnek és elismertségnek örvendezett az ELTE-n, különösen, hogy politikai szabadszájúsága fehér holló volt abban az időben. Nemrég olvastam a *Ki a szabad?* című könyvének fejtetéseiben, hogy „a képmutatás korában élünk”. Nagyon jó! Így van! De hogy ennek eklatáns példája a tanár úr volt, azt is érinti, amiről írni szeretnék. Nagyon tiszteltük, s okos szövegei mellett mindig úgy jelent meg, mint egy gigerli, akit akkor húztak ki a skatulyából. Már a korábbi, újpesti fiatalok mozgolódásától kezdve ismertem, de amikor egy akkori prózai írásomban az önkéntes rendőrt önkéntes tűzoltóra akarta cseréltetni, hogy közölhesse, éreztem valami szagosat. A tanár úr kölnije lett volna?, mert amerre járt, mint egy uszályt, húzta maga után a szívszagató kölniszagot. S ekkortájt a *Kortársnak* is éppen ő volt a versrovatvezetője. Jártam is hozzá verseimmel én is, mint sokan, 1964–65 táján. Mindig vittem két-három újabb írást, s ő mindig megdicsérte és – félretette. A végén már dossziét nyitott nekem. Ilyen versek voltak már nála, mint a *Kettőző madrigál*, *Van egy tavasz*, *Költők*, *Dobog az eső*, *Szögletes világ*, *Ősök lármája-békéje* satöbbi. Szinte a fél első kötetem. Aztán egyszer csak az *Új Írás* versrovatvezetőjétől, Farkas Lászlótól (akihez szintén jártam, s máig barátok tudtunk maradni) ígéretet kaptam a hamari bemutatásomra. Ekkor fölhagyva a diáki kishitűséggel, újabb verseket vittem Török Endrének. Azzal fogadott, hogy örömhírt mond – egy

versemet kiválasztott a közlésre. – Nem egyet, hármat, Tanár Úr! – mondtam. Egy kis szünet, magához térés után kiabálni kezdett: – Micsoda?! Jól értettem?! Maga akarja megmondani nekem, hogy mit közöljek, mit ne?! – de én akkor már ragaszkodtam a három vershez, mire mérgében majd fölborította az asztalt, amin verseim kiterítve feküdtek. Elém sodorta őket, s azt kiabálta: – Vigye innen az egészet, és ne gondoljon arra, hogy míg én vagyok a versrovatvezető, akár egy is megjelenik a *Kortársban*. Ennek tanúja volt félig Tasnádi Attila, fiatal munkatárs, aki vagy két hónap után egyike lett azoknak, akik követték „tanár urat” a szerkesztői székben. Mert hogyan, hogyan nem, két hónap múltán Török tanár urat fölmentették. Közben hamar megtörtént az *Új Írás*-beli bemutatkozásom, amit Farkas Laci megígért, s csak utána, 1967 májusában követte *Kortárs*-beli megjelenésem, először két verssel. S attól kezdve, ha nem is sűrűn, de folyamatosan közöltek mindkét vezető lapban.

Egyetemi éveim közepe táján több helyütt próbálkoztam az újságírással is, mivel még nem mondtam le régi tervemről. Legjelentősebb az volt, hogy – Cziráky Imre, régi tanárom ajánlólevelének köszönhetően is – Illés Sándor, a *Magyar Nemzet* nagy öregje maga mellé vétetett gyakornoknak. Nem is gondoltam, milyen kivételesen szerencsés helyzetbe kerültem, mert bár alig-alig írtam, inkább terveimet mondtam el Illés Sándor bácsinak, amiket akkor nem lehetett megírni – az egyetem befejezése után számítottak rá, hogy hozzájuk, a *Magyar Nemzethez* kerülhetek majd. De jelent meg hosszú riportom – verssem mellett – a *Magyar Ifjúság* kulturális rovatában is, s biztatott, pátyolgatott Bajor Nagy Ernő is, aki az akkori *Szabad Föld* egyik alapembere volt. S mindezt úgy, hogy az „utcaról”, ismeretlenül toppantam be hozzájuk. Aztán persze ott volt a *Népművelés* című lap, ami otthonom kellett volna, hogy legyen. Ott is megfordultam, nem is egyszer – ugyanott volt a szerkesztősége, mint a Magyar Népi Együttes székhelye, elegáns és pazar épület a Corvin téren. Ott is úgy vágódtam be, mint a féltégla, s a lap egyik alapemberével (nevét már nem tudom) hamar bizalmas viszonyba kerültem. Fő „érdeklődési” területe a „szocialista ünnepek”: esküvő és temetés. Ebből is kitént, mint ahogy a könyvtárban könyvtárosként dolgozó Ágh István, fiatal költő (akit ott ismertem meg) felvilágosított, hogy nagy pártember. Abba is hagytam a hozzá való járást, de egy útra, ahová ő küldött, halványan bár, de emlékszem. Göncre kellett utaznom valamilyen témában. Tél vége volt, láttam a fodrozó vadvizeket, s este Göncön egy számomra szabadon bocsátott, jéghideg vendégszoba várt. Kis vaskályha volt benne és tüzelni való fa. Begyújtottam, s a kis kályha oldala hamarosan átpiroslott a hőtől, kezdett jó idő lenni, és sokáig merengtem, majd írni kezdtem – már nem tudom mit – a különös hangulatú, szinte elvarázslódott éjszakában.

Egyetemi társaim között, akik ugyanilyen irányban tapogatóztak, ezekkel nem kis respektet sikerült szerezniem. Közülük többen a későbbiekben üzemi újságoknál találtak munkahelyet vagy vidéki megyei lapok munkatársai lettek. Én viszont, mire befejeztem az egyetemet, úgy döntöttem, hogy akármi mást inkább, mint újságírást. Addigra ugyanis beleláttam annyira a „szerkezetbe”, hogy bármennyire csábító is volt Kosztolányi, Karinthy példája (romantikusan példának vettem az egész két világháború közti zszurnalisztikát), sehogy sem nekem való, s

ebben a korban, az én nézeteimmel, nem vállalható. S az is igaz volt, hogy a verseket illetően általában szaladt a tollam, a prózát viszont inkább nyögvenyelősen szültem meg.

A Népművelési Tanszék a kétévenkénti nyári gyakorlatok mellett több akciót is szervezett számunkra. Az egyikén, amin részt vettem, sőt felelőse voltam, különböző egyetemek jelentkezői vettek részt. Volt köztük mezőgazdász, műszaki – mérnökhallgató, közgazdász és jómagam. Seregélyes volt a helyszínünk. Mindónk tartott a művelődési házban 1-1 előadást, és persze, hogy a mezőgazdászunknak volt a legnagyobb sikere. De az igazi barátkozás a lakosokkal a hétvégi kocsmai táncmulatságokon adódott. A másik alkalom az ország másik felére, Sárospatakra szólított. Ezen ugyanúgy négy, de kizárólag bölcsészhallgató vett részt, különböző szakokról. A patinás iskolaváros patinás intézményeit látogattuk – Szebeni Győző barátunk igazán otthon érezte magát, hiszen itt érettségizett. Az igazi nagy szám viszont, ami miatt tulajdonképpen az egész akció létrejött, a város elődökhöz méltó nagy pedagógusával, tudós-tanárával: Újszászi Kálmán bácsival való találkozás és őszinte beszélgetés volt. Az öregúr ugyanis nem ennek a világnak az embere volt. Azon ritka nagy emberek közé tartozott, akikkel már nekünk is csak ritkán adatott meg találkozni. Gazdag kulturális ismeretekkel tudott bennünket elvarázsolni. S bizonyára örült volna annak is, ha hallhatott volna négyünket minden estén népdalokat énekelni.

Felsőbb éves korunkban már, amikor kezdték elfogadni és közölni verseinket, Utassyval gondoltunk egy nagyot, és az előttünk járók példájára megkerestük Földeák Jánost, vagyis az Irodalmi Alap szociális ügyekben akkor illetékes vezetőjét. Nagyon közvetlenül, jóságos atyaként fogadott (sokaknak az is volt valójában), s bemutatva írásainkat, addigi közléseinket, egy bensőséges beszélgetés után számunkra is Alap-támogatást, ösztöndíjat szavaztatott meg. Ez persze nem volt nagy summa, de egy akkori éhes egyetemistának bizony sokat jelentett. Annyit azért mégsem, hogy nyaranta ne kényszerüljek munkát vállalni.

Talán a legemlékezetesebb és leggyümölcsözőbb munkahelyem az volt, amikor a Déli Vasúttársaságnál étkezőkocsi mellett sört, édességeket kosárban áruló büfés fiú voltam. Sokat kellett mennem és cipekednem, a lábamat mindig lejártam, de az elszámolásoknál is szép hozam (és saját hozam!) mutatkozott. Két vonalon jártunk föl-váltva, az egyik Zalaegerszeg–Gyékényes, a másik meg a pécsi járat. A menetrendtől függően általában „kaszárnyáknak” nevezett hálókelyeken töltöttük az éjszakát, amik a végállomásokon voltak. De a legjobban a Déli pályaudvarhoz tartozó, piros téglás (és poloskás) épület szolgált a pihenő munkatársaknak nyugvóhelyül, így nekem is. Az étkezőkocsi személyzete, a „séffel” együtt, általában a kocsijukban letett matracokon éjszakázott, de mi legtöbbször a szép, formás, cigány származású szakácsnővel bandukoltunk ki az állomástól jócskán távolra eső kaszárnyáig. A leányzó az étkezőkocsinak volt a szakácsnője. Minden előjel ellenére „elérhetetlen” volt, mert közelesen egy „gádzsóval” készült összeházasodni. A legtöbb, amit elérhettem – s ez sem volt kevés –, hogy a hosszú, rázkódtató utakon ellátott egy-egy finom falattal. De olyan is volt, hogy a beosztásom miatt hazamehettem (sőt: haza kellett mennem) Pestszentlőrincre, anyámékhoz. A város másik felét jelentette helyileg, több villamosátszállással.

S bizony, nemegyszer fordult elő, hogy az utolsó átszállás után, mikor kicsit kien-
gedtem, fáradtságom miatt csak a végállomáson ébredtem fel és tértem magam-
hoz, s mehettem vissza. A gyerekkoromtól jól ismert 50-es járat volt ez, Kispesten
keresztül, ahol a család barátja, Nagy Jani bácsi is az egyik vezetőként szolgált.
Viszont édesanyámnak örömet okoztam ezzel a munkahellyel, mert igazán jó
pénzt kerestem, és ő meg mindig tervezett, vagyis állandóan pénzszerűben volt,
de mindig mindenre tellett, amire nagyon kellett.

Kati és családja

1965 őszén, egyetemkezdet előtt ismét egy nagy buszos kirándulással indult
a tanév a népművelés szakosok számára. Most a nyugati országrészt: Gyórt
és Szombathelyt célozták meg a szervezők, vagyis elsősorban Maróti Andor
tanszékvezető, aki ennek az útnak is kísérőtanára lett. Szép napok jártak, sok
napfénnel, s emlékszem arra a jókedvre, ami odautunkon kísért bennünket –
mi Utassy Dzsó barátommal például végigrikoltoztuk az utat, különösképpen
mulató cigánydalokat énekeltünk. – Hogy Győrben mi keresnivalónk volt,
egyszerűen nem emlékszem, pedig biztos volt megszervezett program. Annyi
maradt, hogy a langyos estében egy kolléganőmmel nagy sétát tettünk, kijutot-
tunk a Rába-partra, s mivel az egész környék néptelen volt, beültünk az egyik
kikötött csónakba. Alig beszélünk, hosszasan hallgattuk a víz locsogását, a kez-
dődő nagy éjszakát, s csókolózás nélkül is igazán jól éreztük magunkat. Mikor
végül hazafelé mentünk, s a partnernőm bement a lányok hálólhelyére, én még
ácsorogtam egy kicsit az ablaksor alatt. A csajok lefekvés előtt és közben nagy
ricsajozást csaptak, s ebből az általános zajmorajból kihallatszott, ahogy társukat
kérdézetik, merre és kivel járt. Mikor mondta, hogy velem, egy kis meghökke-
nés következett, majd tisztán hallhatóan az hangzott el: És el mertél menni vele?!
– Nagyon meglepődtem, hogy lánypajtásaimnak ez a véleménye rólam. Mert úgy
tűnt föl, hogy ez eléggé általános vélekedés.

Másnap átbuszoztunk Szombathelyre – tulajdonképpen egész kirándulá-
sunknak ez volt a célja. Ugyanis az (akkor még) főiskolán már pár éve szintén
folyt népművelőképzés, aminek fő-fő korifeusa, atyamestere Kiss Gyula tanár
úr volt, a környék nevezetes néprajzosa és irodalomtudósa, művelődéstörté-
nész. Ők fogadtak bennünket, elsősorban ismerkedés célzattal, de természetesen
bemutató-programokkal is. Én (hogyan nem) erről szintén leléptem, s
megkerestem az egy évvel korábban odakerült költőbarátomat, Konczek (Koncz)
Józsefet, aki a helyi megyei lapnál újságíró-bojtároskodott. Nagy magányban élt
ott, nemigen találta a helyét, s nekem, akitől remélte, hogy válaszolok is, hosszú
beszámolókat, szomorú leveleket írt. Zömmel albérletében, majd sörözéssel töl-
töttük a napot, s csak este tértem vissza egyetemista társaimhoz, akiket egy nagy
teremben, összetolt asztalok, fehér terítők mellett találtam, persze iszogattak.
Az asztalsor sarkán volt hely, s a szomszédaimmal mesélgettük, mi is történt
velünk. Kiderült, hogy nekik legnagyobb élményük az volt, amikor egy ottani
hallgatólány (Kiss Gyula tanár úr szeme fénye) hosszú, de érdekes előadást tar-
tott világukról, tanulmányaikról és kutatásaikról, mert vidéken néprajzi munkát

is végeztek. – S ahogy ritkultak az asztalok mellől a vendégek, el-elhullámozva, a mellettem lévő, szabadon vált helyre leült egy leányzó, aki szintén csak akkor érkezett. Beszélgetni kezdtünk, s kiderült (homályosan bár), hogy ő volt az, aki az emlegetett foglalkozást tartotta. Nagyon helyre teremtés volt, nagy hajbóbitával, szép arccal. Be is mutatkoztunk: Garai Etelkának hívták. Igen ám, de mindenki Katinak szólította, s ez volt a név, amire hallgatott. Furcsálltam, de elmesélte, hogy Etelka, Stefánia, Margit nevet kapta a keresztségben, de mikor édesapja hazajött a frontról, és először látta meg a kiságyban, azt mondta: De hiszen ez igazi Kati! – Mivel a családnak is ez tetszett jobban, mindenki így szólította, s teljesen ráragadt. Egyébként pesti kislány volt, pontosabban budai, vidéki rokonsággal rendelkező, másodgenerációs értelmiségi családból. A háború előtt a Fehérvári úton laktak a szülei, majd annak a lakásnak lebombázásakor – ő 1944 augusztus végén született – az ostromot Óbudán, egy Zsigmond utcai lakásban élték át, anyai nagyszülőknél, akiknek ott egy kis fűszerüzletük is volt, amit szintén lebombáztak. Egyik bombázáskor, októberben vesztette életét a nagypapa, aki nem volt hajlandó a pincébe lemenni. (A bombázások alatt a pincében rendezkedtek be, ágyakkal, matracokkal.) A bombatalálatok miatt vizük sem volt, édesanyja olvasztott hólével mosdatta, azt is itták, felforralva. De legnagyobb baj az etetésével volt – pár hónapos csecsemő létére mákos tésztát, babot tudtak csak neki adni. Látása egész életére megromlott, mivel általában csak gyertyafény volt a pincében, feljönni onnan csak márciusban tudtak. (Édesapja ezalatt munkaszolgálatosként Cegléden volt, ahonnan többször megszökött.) Ezzel együtt, vagyis az erős szemüveggel együtt is nagyon tetszett nekem, jól tudtunk beszélgetni (ami nálam egyáltalán nem volt általános). Hamar megnyert a nagylányt játszó, őszinte és érintetlen fruska, s amikor asztalbontásra került a sor, már természetesnek tűnt, hogy nekem őt haza kell kísérem a kollégiumba. És persze címetek, telefonokat is cseréltünk. (A háború után szülei egy XII. kerületi, másfél szoba, konyha, hallos – szintén bombatalálatot kapott – lakást állítottak helyre, amit rokonok ajánlottak.) Dehogyan gondoltuk akkor még, hogy milyen meghatározó is lesz számunkra ez a találkozás és ez a lakás.

Alighogy hazaértünk Pestre, Kati levele ott volt, amelyben tudatta, hogy hétvégén hazajön szüleihez. Nemcsak meglepett, de igazi örömmel töltött el a dolog, mert azért én is foglalkoztam vele, hogy mikor láthatom újra. És valóban jött, találkoztunk, nemcsak akkor, de pár héten keresztül többször is. És elég hamar eljött annak is az ideje, hogy bemutasson szüleinek. Édesanyja, Eti néni – vezetőkeve Csókássy volt, de ezt a háború után csak Csókásinak írta – magas, igazán szép arcú, megnyerő asszony volt, s mint ahogy később kiderült, családja anyai ágon tiszaföldvári, nagykun származású. Ennek megfelelő temperamentummal is rendelkezett, de amikor – később, már ott lakó házasként – a tepsit a konyhában a lába elé vágtam úgy, hogy az behorpadt, elkezdte tisztelni az én kiskunsági nivoltomat. Haláláig aztán egy hangos szóváltás sem volt köztünk, s mondhatni, kölcsönösen megszerettük egymást. (Sajnos egy kórházi fertőzés miatt 57 éves korában elhunyt.) Kati édesapja viszont egy nagyon bölcs, szelíd és barátságos úriember volt, jogász végzettséggel (esti egyetemét végzett) a Belkereskedelmi Minisztériumban dolgozott, osztályvezetőként. És nem volt párttag. Családja

Veszprém környékéről származott: édesapja molnár volt Hajmáskéren, a Sédén; anyai nagybátyja cisztercita szerzetes, történész és pedagógus, haláláig zirci perjel. Édesanyja korai halála miatt ő taníttatta tehetséges unokaöccsét – későbbi apósomat –, aki Esztergomban a bencéseknel érettségizett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemre járt, német–olasz szakra, tanár szeretett volna lenni. Egy évben a nagybácsitól kapott tandíjat nem fizette be, a pénzt eldorbézolta, és ideiglenesen tisztviselőként dolgozott – így a katonaság alól nem kapott felmentést, katonának kellett bevonulnia. Hadnagyként a Don-kanyarig jutottak egységével, s a tragédia után egyszer csak az lett a helyzet, hogy 28-30 főnek ő lett a legfelsőbb rangú tisztje, nem tudott távolabbi feletteseitől sem parancsot kapni. Neki kellett döntenie, hogyan tovább. És ő felmérte, hogy szinte büntetettel ér fel a további emberáldozat, s katonáinak kiadta a parancsot: Zurück! Irány hazafelé! – S végig a hatalmas, orosz hómezőn ez nem is volt egyszerű (közben oroszul is megtanult). Több emberét életre kellett pofoznia, mert lerogytak a hóba, kérvén, hagyják ott őket. Senkit sem hagytak ott, s hosszú vergődés után legtöbbször hazakerültek családjukhoz – ő is, megsebesülve, a kapott golyót karja haláláig őrizte. (Minderről szinte csak akkor vettem tudomást, mikor 82 évesen meghalt, s a temetésén felbukkant egy érdekes alak és bemutatkozott, hogy ő volt apósom ezredese, s kegyeletét, mint kiváló tisztjének, eljött leróni.) De így nemcsak a háborút úszta meg apósom, dr. Garai Dezső, hanem később is szerencséje volt. Kétszer is elkapták, hogy „málenkij robotra” hajtsák a szovjet katonák (egyszer mindössze papucs volt a lábán). Előbb Gödöllőre vitték a gyűjtőbe, ahonnan sikerült megszöknie. De másodszor is „horogra akadt”, s ekkor Ceglédre szállították. Sikerült neki egy cetlit címmel kidobnia a vonatból, ami el is jutott, mint sok ilyen, anyósomhoz, így tudott neki üzeni, csomagot küldeni, ismerősökön keresztül. Később innen is megszökött.

De Katinak nem csak az élete kezdődött pincében – 1956 októberében is pincébe kényszerült a család. Kati 12 éves volt akkor, s az ő felügyeletére volt bízva Ómamája (élt 87 évet) és nagyanyja is (akinek Csepelen volt egy kilenclakásos háza, amit 1952-ben államosítottak, agyvérzést kapott ekkor és megbénult). Édesapja a Práter utcában dolgozott ekkor, a TŰZÉP-nek volt főkönyvelője, édesanyja is a pesti oldalon dolgozott – nehezen tudtak hazajönni, mert le voltak zárva a hidak, élelmiszert viszont a munkahelyeken adtak. Lakásuk a Tarcsay Vilmos utcában a MOM gyár közelsége (fegyvergyártás), az Alkotás utcai tankok felvonulása, a Széna tér környéki harcok miatt nem volt biztonságos, az itt lakók a gyerekeket és az öregeket ismét a pincékben kialakított, biztonságosabb terekben helyezték el, a tűz- és golyóveszély miatt.

Apósommal idővel annyira megkedveltük egymást, hogy mivel több nyelven beszélt (és folyamatosan újakat tanult), sok éven keresztül okított német nyelvre, vagyis hogy igyekezett valamit belém verni. Ő nagyon meg volt elégedve velem, s egyszer egy ismerőse elárulta nekem, hogy a legjobb tanítványa vagyok, de én már régen tudtam, hogy a nyelvek világa nem az én területem – az anyanyelvet: a magyart is folyton tanulom. Nekem kora gyerekkoromtól fogva, ha viszszafojtottan is, apahiányom volt, s benne, a drága Dezső bácsiban megtaláltam. (Tán most kell elmondanom, bár sok évtizeddel későbbi dolgok, hogy amikor

Katival vitatkoztunk, húzódkodtunk valamin, édesanyám általában Kati pártját fogta, drága apósom meg mellém állt.) Másfél szoba, hall, cselédszobában laktak, a háború által lebombázott, lepusztult bérház III. emeletén, a XII. kerületben, a Tarcsay Vilmos utcában, ott, ahol a Nagy Jenő utcával és a Kis János utcával is összefut, és egy kis tér keletkezik. Mindjárt fölfedeztük Katival, hogy ez valami misztikus hely számunkra, mert az ő egyik nagyapja Nagy Jenő volt, az enyém meg Kiss János. – Kati egyre gyakrabban jött föl hétvégeken, s miután együtt töltöttük a szombat-vasárnapokat, hétfőn hajnalban utazott vissza Szombathelyre. Egyre jobban vártam a szombatokat, s Dzsó jót mosolygott rajta, hogy ismét „becsavarodtam”. De Kati sok utazása fölvetett bennem – érintőlegesen ugyan, ám kapcsolódva más kényes kérdésekhez – egy nyilvánvaló ellentmondást. Egyetemista csoportunkban ugyanis volt egy lány, aki Szombathelyről jött, állandóan a közepesért küzdött, kollégiumban lakott, ő meg Szombathelyre utazgatott haza. Katit meg pesti léte ellenére csak Szombathelyre vették fel, kiváló tanulmányi eredményei voltak, ugyancsak kellett neki egy kollégiumi ágy, s ő meg fordítottan utazgathatott. Mi volt ebben a ráció? Szét volt szórva a lakosság nagy része (katonaság, távoli munkahelyek), de bizony a rontó politikai szándékokon túl, az „énazosság” megzavarásán túl értelmet nem találtam benne.

Már jól benn jártunk a télben, mikor Katinak, végzős lévén (a főiskolai képzés három év volt akkor), szakdolgozatáról kellett gondolkodni. Mégpedig a Sárvár környéki, régi, hagyományos puszták egyikén, Tacsokándpusztán akart kutatni. Félt is egyedül ettől a nagy feladattól, meg különben is adódott, hogy tartsak vele a négy-öt napra tervezett anyaggyűjtésre. Én kapva kaptam az alkalmon (újabb csavargási lehetőség, s az egyetemi foglalkozásokkal is egyeztetni tudtam). Sárvárott, a híres – bár romos – Nádasdy-várban kaptunk egy szobát, s gyorsan gyönyörűen berendezkedtünk. Még havas tél volt, bár olvadással, s egy vaskályhával tudtunk fűteni, közvetlenül mellettünk egy fürdőszoba is volt, ahol szintén egy hatalmas vaskályhával lehetett esténként fürdővizet forralni. Tacsokándpusztára egy szárnyvasúttal utazhattunk, három-négy megállónyira esett Sárvártól, s az ottani állomástól vagy két kilométernyi sáros úton való gyaloglással tudtuk elérni a kis pusztai települést. Mindjárt az elején nagy szerencsénk volt, mert az erdészcsaládhoz kopogtattunk be, s miután elmondtuk, mi járatan és kik is vagyunk, följánlották az egyik szobájukat, és egy éjszakát ott is töltöttünk. Az erdész feleségéről ugyanis kiderült, hogy sok-sok éven át, lévén, hogy „játszott” tangóharmonikán, ő szolgáltatta a zenét a fiataloknak a pusztai mulatságokon, s így nem kis köze volt az ottani kulturális élethez. Tőle kapott Kati címekeket, neveket arról, hogy kitől is lehet anyagokat felvenni a régi pusztai életről – túl azon, amit ő elmondott. A lakosok, különösen az örege, készségesen álltak Kati rendelkezésére, úgyszólván nagy szeretettel vettek körül bennünket. Én az erdészék fiával rókavadászatokra jártam, de nem volt szerencsénk, csak varjakra tudtunk lőni. Aztán én is próbáltam gyors jegyzeteléssel pusztai legendákat, betyáros történeteket leírni, és bár hozott ez is szép eredményt, végül nem tudtam használni őket, átadtam ezt is Katinak. – Az anyagok felvétele után még vagy két napot töltöttünk várbéli szobánkban, konyakot és bort vettünk, és igazán jól, nagy szerelemben múltattuk az időt. Úgy tűnt fel, teljesen „egy húron

pendülünk”, s ha a Dianna okozta mély sebet teljesen begyógyítani nem is lehetett, de enyhíteni, orvosolni nem is akadhatott volna jobb Katinál, s vele is teli volt a szívem. Álmaimban, a Ráday utcában, sok éjszakánkat betöltötte egy hatalmas, barna konty, ami szürreális módon csupa édességeket suttozott nekem.

Csoóri Sándor, Nagy László és Juhász Ferenc

Az első költő, akit személyesen megismertem, Baranyi Ferenc volt, aki egyetemista időszakomban az *Egyetemi Lapok* munkatársaként dolgozott, Árkus József főszerkesztővel jó barátságban. Néhányszor jártam csak a jogi karon lévő szerkesztőségben, ami pedig a mi lapunk lett volna. Mikor már jobban beleláttam a kor politikai viszonyaiba, nem tudtam megbékélni azzal, hogy Feri a levert forradalom után vetett hullámok hátán érkezett az irodalomba, s azt is lovagolta, pártos költőként, máig. Itt ismertem meg különben Mezey Katit, aki népművelés szakosként egy évvel előttem járt, ígéretes verseket írt, s aki hamarosan – egyelőre eltűnt szem elől, az egyetemet megszakítva nagyot dobantott, és elment Tatabányára, általános iskolába tanítani (ott meg is házasodott, de pár év múlva elvált, és visszajött Pestre).

De előtte, felvételiző egyetemistaként, vagabund módon megkerestem a Szépirodalmi Kiadóban Juhász Ferencet, aki már akkor is, nagy költő léte ellenére kedvesen, mondhatni barátián fogadott, s biztatott, hogy keressem majd újra. Ezt sajnos elmulasztottam – rájöttem talán, hogy nem egy súlycsoportba tartozunk? Viszont Bella Pistáról, akit az egyetemen ismertem meg, szólni kell, mint elsőkötetes és nagyon ígéretes tehetségről – sőt, szerintem már ekkor is több volt ennél. Ezek után jutott hozzám valahogy Csoóri Sándor telefonja. Fölhívtam, s találkoztunk is albérletében – akkor a Bajcsy-Zsilinszky úti albérletében lakott, s házas ember létére szabad, mondhatni legényéletet élt, és „szabadúszó” volt. Ő is nagyon barátián fogadott, hosszasan beszélgettünk, dicsérte verskísérleteimet. Én meg teljesen odavoltam új képviségű, új ritmikájú lírájáért. Nagy ellenzéki beállítottságúnak számított (az is volt!), aki a lehetőségek adta határokat feszegette, nyíltan, írásban és szóban is. (Jó néhány év múltán együtt voltunk tagok az Írószövetség választmányában, s ezt ott is többször megtapasztalhattam.) Többször is voltam nála a Bajcsy-Zsilinszky úti albérletében, meg később, az Apostol úti lakásán is. Nagyon tetszett, hogy – izgalmas gyerekversek mellett – értekező prózát, szociografikus-esszéisztikus írásokat is ír, s amit lehet, publikál is belőle, mégpedig gyönyörű, közérthető nyelven. (Sokszor ráhúzták érte a vizes lepedőt.) Éppen ezért hozzá fordultam akkor is, amikor a Tacskándpusztán gyűjtött és lejegyzett szociografikus anyagommal akartam valamit kezdeni. Akkor szokásos dolgozóhelyén: a Gellért Szálló presszójában találkoztunk, s nagyon bölcs, gyakorlatilag használható tanácsokat adott arra, hogyan dolgozzam föl a legendáriuszerű nyersanyagot. (Sajnos máig nem lett belőle semmi – rájöttem, hogy ez nem „az én asztalom”.) Persze nemcsak én követtem vizslaszemekkel Csoóri írásait, de például Koczkás tanár úr a *Tudósítás a toronyból* című szociográfiját, ami nagy hullámokat vert nem csak irodalmi berkekben is, fölvette szemnáriumi anyagába, 1965-ben. „Csak egyéneként lehet felszabadulni”- hirdette benne Csoóri, a legszemélyesebb, leglíraibb hangon írta ezt is. (Pár év múlva

aztán a szociográfikus irodalom nagy teret kap az irodalomban, a kecskeméti *Forrás* folyóirat kolofonjában is hirdeti, s megindul a *Magyarország felfedezése* című nagy könyvsorozat, állami támogatással, ösztöndíjrendszerrel.) – De ugyanilyen, ha nem nagyobb szenzáció volt az 1981-es *Iszapeső*, ami még fontosabb dolgokat fogalmazott meg e „fennköltén züllő országról”. És számomra ugyancsak meghatározó érvényű volt az egyik bevezető tanulmánya, az *Odaadás és elítélés* is, ami Csoóri magatartásának vonalát próbálta fölfedni. – (De róla való képemnek van egy pikáns vonatkozása is. Egyetemista koromban a szabad életet élő [nagy] költőnek a barátnője egy nagyon szép, de butuska csoporttársam volt. Ezt ő sem tagadta, sőt büszke volt rá. Az egyik irodalmi dolgozatának megvitatása közben, amikor bírálókat érte, úgy védekezett: pedig a Sándor írta!) Igazi indulásom után, mikor velem is „fölröppent a madár”, személyesen már kevesebbet találkoztunk, de máig meghatározó volt hatalmas, iránytű mutatójaként mozgó munkássága, ami mindig beállt a jó irányba, s (egy országnak!) mutatott utat, gyönyörködtetve, lubickoltatva olvasóit a magyar nyelv kristálytisztá vizében.

Nagy Lászlóval viszont későn – mondhatni szégyenletesen későn – ismerkedtem meg. Akkor is tanáraim: Koczkás Sándor és Czine Mihály biztatására. Igaz, az az élmény aztán elementáris erejű volt. Semmit sem tudtam róla, azt sem, hogy Ágh István testvérbátyja, azt sem, hogy Szécsi Margit hites házastársa, de a *Deres majális* teljesen lenyűgözött. Az 56-os forradalom drasztikus leverése után ő is, mint a többi nagyok és jobbak, hallgatott, vagy önkéntes „száműzetésben”, vagy kényszerűségből. Az „irodalompolitika” (és a politikai vezetés is) egyre inkább ösztökélte őket – nagy „blamázs” volt az ő hallgatásuk. Nagy Lászlónak végül nyolc év szünet után jelent meg a *Himnusz minden időben* címmel (1964-ben alig száz oldalon) olyat dobogó verseskötete, hogy az egész irodalmi-művészeti élet beleremegett. Persze a gyönyörűségtől, a páratlanságtól. „*Jog, hogyha van: az én jogom, / enyém itt minden hatalom. / Fölveszem kardom, sisakom!*” – dörren a hatalmi bűnözésben tobzódó „elvtársak” közé a költő. Kénytelen a kritika azt írni: „*Az új kötet: remekművek foglalata; költészetéhez csak világirodalmi mérték illik.*” És a kötetben a fénykép! Egy teljesen megöszült, az ország és a világ bajaiba belefehéredett arc. Amely ezer évre szóló tapasztalatokkal a fején mondja rettenthetetlenül azokat az ígéket, amiket nem lehet visszautasítani! – És ahogy ezekkel az írásokkal, Federico Lorca jövőt imádó zöldjeivel, Kondor Béla büntető szárnyas angyalainak megidézésével találkoztam, egy hihetetlenül nagy és váratlan lehetőség tárult elém. Czine Mihály ugyanis (az ő szemináriumára is jártam) biztatott, hogy írjak erről a kötetről szemináriumi dolgozatot. Ezért is, s egyébként is, megkerestem a költőt Duna-part menti lakásában, verseket vittem, persze. Szívesen fogadott, a verseim tetszettek neki, mint Utassy Dzsó, ő is bele-beleszólt, esetleg más kifejezést ajánlott, de közben vizsgáztatott is. Utánakérdezett egy-egy szónak, kifejezésnek: vajon pontosan értem-e? Ilyen volt például, amire emlékszem, a juhász gajmósbotja és annak funkciója. Aztán megkérdezte azt is, hol láttam „vérbélkörtét”? S mit jelent az a szó, hogy „hullároznak”? De a legfontosabb javítási javaslata az akkortájt „menő” versnek sikeredett (és képzelt) *Kettőző madrigál* című versembe való „belenyúlása” volt. Valóban „kettőzve” szerepelt benne ez a két visszatérő sor, hogy „*Oda nem érsz, / oda nem érsz.*” Mi lenne,

vetette föl, ha az egyik sort egy kicsit formailag megváltoztatnám? S a bogár a fülben addig döngött, hogy az lett belőle: „*Oda nem érhetsz, / oda nem érsz.*” – De végül is eljött a szemináriumi felolvasás napja, s ahogy ígérte: Czine vendégként valóban megjelent rajta Nagy László. Nagy ünnep volt ez számomra – igazán sikeres, tartalmas beszélgetést sikerült bevezetnem. Még azt is megjegyeztem, hogy Nagy László édes testvéröccsének: Ágh Istvánnak akkor jelent meg szintén, *Szabad-e énekelni?* címmel az első kötete. – S már egyes verscímeinek citálásával is megerősítettem azt a rokonságot, ami Ady és Nagy László között természetesen mutatkozik. (Ilyenek: *Én fekszem itt, A jövő vacogása, Várom a havat, Karácsony, fekete glória, Szerelmem, csonttörő élet, Asszony-fejű felleg* stb.) – És a szemináriumi dolgozat írásakor már otthonos vendég voltam Nagy László szobájában. Egy alkalommal éppen egy bolgár vers fordítása közben találtam, s elmondta, hogy dilemma előtt áll: a vers szerzője bolgár barátja, de mivel a vers elég gyengécske, választania kell a barátság vagy a lefordítása között. – Egyébként Nagy László hatalmas műfordítási életműve általában nyersfordítások igénybevételével jött létre. Mint a példa is mutatta: sokszor kényszerült az eredeti írás „megjobbítására”, magához mérhető szintű „átköltésére”. Talán egyedül Lorca lírája az, amivel bensőleg is, formát-tartalmat is nézve, leginkább azonosult. (Csak áttételesen kapcsolódik Dzsó barátom esete Hont Ferencsel – mert nekünk nála is vizsgáznunk kellett. Elmesélte neki egy esetét szegedi egyetemista korukból József Attilával. Mivel akkor még ő is írt verset, történt, hogy József Attila az egyiket szinte szó szerint átvette, s meg is jelentette. Mikor felelősségre vonta, mondván, hogy tőle „lopta”, Attila gondolkodott egy kicsit, majd azt mondta: Nem loptam, csak meggyönyörítettem! Ez a szó (és néha módszer) sokszor Utassy barátomnál is előfordul.)

– Antológiánk, az *Elérhetetlen föld* és első kötetem, a *Gazdátlan évszak* megjelenése után már ritkábban találkoztunk. De egyrészt Nagy László írta antológiánk bevezetőjét, másrészt elsősorban neki köszönhetem, hogy 1970-ben végre megjelent első kötetem. A helyzet az volt, hogy már korábban a Szépirodalmi Kiadót és a Magvető Kiadót is megjárta az anyag, de mindkét helyről visszakaptam. Akkortájt több irodalmi kiadó nem lévén, „meg voltam löve”. De Nagy László közbelépett. Kebelbarátja volt Kormos István, aki a Móra Kiadónál dolgozott lektorként. Ez ugyan ifjúsági és gyermekirodalmat adott ki, de Nagy László fölvetette neki, hogy mi lenne, ha „elsőkötetes költők” címkével el tudná érni, hogy a sok sorba álló fiatalon segítsenek. S elsőként ajánlott éppen engemet. S mivel az akció sikerült, így jött létre a Móra Kiadónak az új (és megváltó) sorozata Kozmosz néven, természetesen Kormos István szerkesztésében. – Ehhez is fűzhetek két történetkét is. Mikor végre kijött a *Gazdátlan évszak*, örömtől ragyogva osztogattam persze a tiszteletpéldányokat. Nagy Lászlóval egy presszóban beszéltem meg találkozót. (Nevére nem emlékszem, de a Báthori utca környékén volt.) Nagy Lászlót egy öt-hat fős irodalmi társaság középpontjában találtam, nagy vidámságban. Közülük is csak Lázár Ervinre emlékszem. Amikor azonban átnyújtottam Nagy Lászlónak a példányt, mindjárt adtam még egyet, azt Szécsi Margitkának dedikálva. Ezt nem is tudom, milyen arccal fogadta, mikor visszaadta, mondván: Te azt hiszed, hogy nekünk külön könyvtárunk van? – De

hogy az akkori vidékiségem, otromba naivitásomat jelezzem, el kell mondanom, hogy ami minden szerzőnek első dolga megjelenéskor: a drága szerkesztőmnek, Kormos Pistának nem adtam tiszteletpéldányt, gondolva ostobán, hogy mivel ő jelentette meg, végül is az egész példánnyal ő rendelkezik; vajon mi szüksége lenne az én egyik példányomra?

Nagy Lászlót illetően meg kell említenem, hogy az *Élet és Irodalom*nál történő versközléseimet is többször döntően támogatta – bár ő „csak” képszerkesztő volt ott. A versrovatvezető viszont Mezei András, aki a *Tűztáncosok* közé tartozott, s olyan is volt. Egy alkalommal nem akarta közölni a *Hetes huszár* című, első világháborús nagybátyámról szerzett versemet, amit viszont Nagy László ismert. Úgy „meghajtotta” érte Mezei Andrást, hogy nem győzte visszakérni a verset. (De az *Örök Betlehem* címűt sem akarta közölni, mégpedig az aktuális „izraeli helyzetre” való tekintettel.)

Csoóri Sándor most halt meg nemrég, költőnél ritka, szinte matuzsálemi korban, Nagy László viszont élete delén, mondhatni fiatalon – de nem befejezetlenül. Két olyan csillag, akiknek úrbeli állásához bizton mérhetik az irányt a magyar költészet mindenkori hajósai. És nem csak a „népiek”. – Hiányoznak. Nagyon hiányoznak.

Hogy teljes legyen a tár, persze kihagyhatatlan Juhász Ferenc is, felajánlott barátsága és nagy esztétikai hatása. Meg ambivalens, összevissza viszonyunk. A „nagy költők” közül legelőbb vele találkoztam, 1961-ben, frissen érettségizetten, egyetemi felvételem alkalmából. De erről már írtam: a felvételi bizottság előtt égre-földre dicsértem, mivel már ismertem akkor nagy kötetét, a *Tenyészlet országát*. S mivel volt egy kis szabadidőm is, egy vagabund ötlettel megkerestem a Szépirodalmi Kiadóban, s megmutattam neki a Kecskeméten díjnyertes hosszú versemet – 17–18 oldal kézírásos füzetlapokon. Láttam, igazán tetszik neki, de gyakran tett bíráló megjegyzéseket is. Biztatott, hogy keressem majd újabb írásaimmal újra, de erre bizony csak (én vétkem!) öt-hat év múlva került sor. Akkor sem a magam jóvoltából, hanem mivel (az ellenünk, Kilencek ellen is szerveződött) *Költők egymás közt* című, a Szépirodalmi Kiadó által készült antológiában engem választott bemutatásra, ugyanis ez egy 15-16 fiatal költő verseit tartalmazta, s mindenki elé egy-egy neves költő írt bevezetőt. Nekem akkor az első kötetem volt leadva a Szépirodalminál, s szinte tudtom nélkül ebből válogattak egy bő antológiaanyagot, amit Juhász Ferenc vezetett be. Mégpedig hogyan! Mikor megismertem a szövegét, szinte kétségbeestem a (méltatlannak tartott) dicsérő szavak, elemzések miatt, mert Feri szinte égbe menesztett. Akkor találkoztam vele másodjára – ő talán emlékezett (mert mindenre emlékezett) az öt-hat évvel korábbi megkeresésemre. De nem volt elég a nyomtatott szöveg – kijárta, hogy az akkor még nagyon új Televízióban is bemutatthasson, ami meg is történt a részvételemmel, ugyanilyen felmagasztaló stílusban. S akkor jött az első „nüansz”, ami nem tetszett. Feri utána azt mondta: – Meglátod, holnaptól kezdve a hentes a szebb húsból fog neked adni! – De a „kíméletlen” megbecsülésemnek még sokáig nem ért vége: hamarosan meghívott bennünket Katival vacsorára. Még élt Erzsike, és kölcsönösen nagyon megszerettük egymást. A hosszú borozgatás közben bennem úgy felment a „pumpa”, hogy hangos, szinte drasztikus szavakkal bíráltam a fennálló politikai viszonyokat. Aztán Feri lekísért bennünket, végig a Szemlőhegyi úton, s nagyon bensőségesen

váltunk el egymástól. Persze illetl visszahívnunk őket, s egy idő után az akkor másfél szobás, szűk Szoboszlai utcai lakásunkban fogadtuk őket. Jött a nagyfruska Kati lányuk is egy francia fiúval, aki magyar verseket szándékozott fordítani, s Feri látványosan örült, hogy bensőségesen együtt látja őket. De aztán egy kis kavarodás lett a találkozóból, mert váratlanul megérkezett Édesanyám, sőt (honnan?) volt pilóta nagybátyám is, akinek Ferivel ugyan kedves közös témájuk volt, de alig fértünk a szobába, a leültetésről alig szólva. Azért jó volt a hangulat (bár a kínálat kicsit szegényes), mikor egyszer csak Feri átfogta a vállamat, s az ablakmélyedésbe invitált. Azt mondta (nagy titokzatossággal), hogy felajánlották neki az *Új Írás* főszerkesztői székét, de ő csak úgy fogadja el, ha tízpontos feltételrendszerét elfogadják. S ezek között – megmutatta – a második helyen az szerepelt, hogy a szerkesztő meg én legyek. Meg sem tudtam szólalni az újabb nagy megtiszteltetéstől, de ebből persze – hála Aczél elvtárs munkálkodásának, akivel én sohasem találkoztam – nem lett semmi. Pontosan annyi, hogy Feri főszerkesztőként állandóan közölte, sőt kérte a verseimet. (Ő volt az is, aki másfél éves nevelőtanári állásom felmondásakor, mikor „szabadúszó” lettem, ezt végtelenül ellenezte, de megfelelő, költőnek való álláshoz jutásban nem segített.)

Aztán nemsokára, sőt hamarosan sor került Balatonfüreden, az új Annabella szállóban az I. Nemzetközi Magyar Költőtalálkozóra. (Nem tudom, hogy több is lett volna.) A Kilencek közül egyedül én voltam meghívott – feszengetem is. Itt ismertettek meg két bolgár költővel: a magyart anyanyelvi fokon beszélő Georgi Krumovval és a pulóveres, nagyon szimpatikus, fiatal Hriszto Fotevvel. (Később Bulgáriában mindkettővel többször is találkoztam.) Ebéd előtt elkapott Juhász Feri, és erővel odaültetett kitüntetett asztalukhoz. Itt feszengetem csak még igazán! De Feri szóval tartott, szinte egész idő alatt Csoóri Sándort csempülte, aki egy hosszú asztalnál, barátaival nagy vidámságban volt, s mi éppen rájuk láttunk. Minden lében kanálnak, nagy zúrjavarkeltőnek titulálta, s mindenáron igyekezett előttem befeketíteni. Én viszont már korábban ismertem Sándort, és szinte rajongtam érte. Nagyon rosszul érintett hát Juhász viselkedése, nem értettem, és nem tudtam mit kezdeni vele. Nos, hát ez volt a másik „nüansz”, amin főnnakadtam. Aztán délután néhány ismerősöm társaságában kint voltunk a szálloda előkertjében, ragyogó napsütéses idő volt, napoztunk, emlékszem, néztük a csillogó hátú Balatont. Ratkó Jóska, későbbi nagy barátom is köztünk volt. S egyszer csak a szálloda fala mellett megjelent Juhász Ferenc külföldi (nyugati) költők társaságában, persze öltönyben-nyakkendőben, és – nem akartam hinni a szememnek – kezén fekete kesztyűben „uraskodott”. Ez már egy újabb „nüansz” volt, ami távol állt tőlem. És volt még néhány olyan „nüansz”, ami emberileg eltávolított tőle, s azt a nagy vehemenciát, amivel barátságával megajándékozott, nem tudtam viszonzni, s miként előtte, ezek után sem szerettem volna vele sűrűn találkozni. Haláláig úgy éltünk egymás mellett, hogy alig-alig láttuk egymást. Dedikációiban néha utalt is erre, s elhiszem, hogy keserű lehetett számára. Persze ez semmit nem von le abból, hogy továbbra is megkerülhetetlen, kivételesen nagy költőnek tartottam (de ez is inkább a második Kossuth-díja előtti munkásságára vonatkozik). Úgy gondolom, a magyar nyelvnek Arany János mellett nemigen volt nála igazibb, beavatottabb művelője.